CONȘTIINȚĂ DE NEAM SAU CONȘTIINȚĂ NAȚIONALĂ ÎN MOLDOVA SECOLULUI XVII? OPINII ȘI INTERPRETĂRI

Ștefan PURICI,
doctor, profesor universitar,
Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava
ID ORCID: 0000-0003-1217-402

Florin PINTESCU,
doctor, profesor universitar,
Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava
ID ORCID: 0000-0002-5374-2871

CZU: 930.2:323.17(498)″16″
DOI: https://doi.org/10.59295/lrr2023.07

Summary:
Folks self – consciousness or national self- consciousness in 17th century Moldova? Option and interpretation

The paper presents and analyses the opinions of Grigore Ureche and Miron Costin regarding the unity of Romanians from the Carpatho-Danubian-Pontic space and their Latinity, interpreted in a double perspective: from the point of view of Romanian historians, regarding the notions of „neam” (the word cannot be properly translated into English; „folks” represents just an approximation) and „nation”; from the point of view of the ”perennialist” historiographical school regarding the nation. The last part of the analysis starts from the fact that the ”perennialist” school claims that the nation and national consciousness appeared before the Modern Age.

Key words: *folks self-consciousness, national self-consciousness, unity, Latinity, Moldova, Grigore Ureche, Miron Costin,”perennialist school”.*

Introducere

Dezbaterile complexe legate de „conştiinţa de neam” din spaţiul românesc medieval, prezente mai cu seamă în istoriografia română din a doua parte a secolul XX, păreau până în anul 1989 în afara oricărei discuţii: pentru Evul Mediu târziu, până în secolul XVII inclusiv, se accepta în general prezenţa acesteia în cele trei principate române, „conştiinţa naţională” fiind considerată o creaţie mai târzie. Începuturile acesteia erau în general plasate în secolul XVIII, mai cu seamă în Transilvania, fiind impuse de apariţia Iluminismului. Astfel, într-o lucrare reprezentativă, conştiinţa de neam era con-

siderată o „matrice a conştiinţei naţionale”[1]. În cele din urmă însă, în urma unor transformări economico-sociale s-a ajuns la „Iluminismul românesc şi afirmarea conştiinţei naţionale”[2]. Pornind de la observaţiile lui Gh.I. Brătianu şi David Prodan referitoare la activitatea Şcolii Ardelene şi, respectiv, la faimosul *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* din 1791, Pompiliu Teodor îşi propunea să încerce „reconstituirea procesului de edificare a naţiunii încă de la începutul secolului, cînd, prilejuite de evenimentele timpului, se afirmă şi cele dintîi manifestări ale conştiinţei politice de manifestare naţională. Secolul al XVIII-lea, prin noile sale coordonate moderne şi datorită dinamicii sale, evidenţiază de la început integrarea culturii româneşti preiluminismului, căruia îi asociază forme de manifestare naţională”[3].

După 1990, odată cu dispariţia oficială din peisajul istoriografic românesti a ideologiei marxiste, care considera naţiunea o creaţie a epocii moderne, consideraţiile referitoare la apariţia naţiunii devin mai nuanţate. Oferim în continuare doar două exemple ilustrative sub acest aspect.

Academicianul Ioan-Aurel Pop, preşedintele Academiei Române, publica în 1998 două lucrări de referinţă, consacrate naţiunilor medievale română şi europene[4].

Profesorul Ion Eremia de la Universitatea de Stat din Moldova (Chişinău), publica un foarte documentat articol referitor la semnificaţia cuvântului naţiune în Antichitate, axat în principal pe analiza faimoasei *Getica* a lui Jordanes[5].

Acelaşi autor, într-un excelent articol de analiză deopotrivă istorică cât şi politică, citează constatările indubitabile ale unui raport din 28 februarie 1767 al contelui G.G. Orlov, preşedintele Cancelariei de Tutelă a străinilor din Imperiul Rus, care îl determină să folosească sintagma „conştiinţa naţională românească la românii moldoveni”[6].

Aceste „străpungeri” istoriografice aduc cu ele şi o serie de judecăţi de valoare care, pe de o parte, se constituie într-o pledoarie pentru folosirea ex-

[1] Damian Hurezeanu. Formarea naţiunii române. În: Ştefan Ştefănescu (coordonator). *Naţiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, p. 36. Această izbutită formulă era acceptată, tacit, de aproape toţi autorii.

[2] *Ibidem*, pp. 44-51.

[3] Pompiliu Teodor. Iluminism şi naţiune. În: Ştefan Ştefănescu (coordonator). *Naţiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, p. 303.

[4] Ioan-Aurel Pop. *Naţiunea română medievală*. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1998; Idem. *Geneza medievală a naţiunilor moderne*. Bucureşti: Editura Fundaţiei Culturale Române, 1988.

[5] Ion Eremia. Naţiunea antică – origine, conţinut, semnificaţie. În: *Tyragetia*. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, s.n., vol. II [XVII], nr. 1, 2008, pp. 119-130.

[6] Ion Eremia. Politica – instrument de formare a unei noi naţiuni: „naţiunea civică moldovenească”. În: Sorin Şipoş, Gabriel Moisa, Dan Octavian Cepraga, Ion Eremia, Laura Ardelean, Radu Romînaşu (coordonatori). *Naţiunea imaginată. Concepte şi etape în construirea identităţilor naţionale europene*. In honorem prof.univ.dr. Sever Dumitraşcu. Cluj-Napoca/Deva: Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2019, pp. 448-450.

presiei „naţiune” şi pentru desemnarea realităţilor etnice din perioada medievală românească[7], iar pe de altă parte se arată reticente faţă de folosirea noţiunii „neam” pentru aceeaşi perioadă istorică.

Ioan-Aurel Pop realiza în 1998 o retrospectivă a folosirii termenilor neam şi naţiune în istoriografia română a ultimelor decenii:

„În România ultimelor decenii, s-a folosit termenul naţiune aproape exclusiv pentru epocile moderne şi contemporană, când românii au declanşat şi desfăşurat mişcarea de emancipare naţională şi de formare a statului lor naţional unitar, adică a cadrului politic care să-i cuprindă pe toţi membrii naţiunii la un loc. Această perioadă corespundea secolelor XVIII-XX. ... Astfel, despre convingerea pe care o aveau mulţi români medievali că proveneau dintr-o stirpe comună (romanii), că alcătuiau o entitate veche, cu limbă şi confesiune comune, cu aceleaşi obiceiuri şi datini, se spunea că este «„conştiinţa de neam”». Analizând acest concept, se constată că el este intraductibil în limbi străine sau că se traduce prin apel tot la cuvântul naţiune, pe de o parte şi că această convingere pe care o exprima el – a unităţii românilor pe baza romanităţii, vechimii (continuităţii), limbii, confesiunii – exista şi în epoca modernă, neschimbată ca esenţă şi doar mult fortificată, îmbogăţită şi cvasigeneralizată, pe de altă parte. ***Cu alte cuvinte, realitatea medievală care exprimă esenţa unei etnii este deosebită de realitatea modernă care exprimă acelaşi lucru nu ca esenţă, ci ca fenomen, nu ca tip, ci ca grad*** (subl.ns.)”[8]. Articolul nostru este construit pornind de la aceste ultime considerente ale universitarului clujean.

Post 1989 au apărut în peisajul istoriografic românesc şi lucrări care demonstrează în mod convingător, cel puţin după părerea noastră, că folosirea termenului „neam” poate favoriza, în anumite contexte, cu voia sau fără voia celor care-l folosesc, atitudinile sau luările de poziţie extremiste.

Într-o lucrare de largă respiraţie intelectuală, care foloseşte deopotrivă datele istoriei, lingvisticii şi ştiinţelor politice, Victor Neumann arăta mai întâi următoarele:

„În cultura română de pildă, folosirea termenilor ***Neam, Etnie şi Popor*** (subl. ns.). arată preferinţa pentru figuri simbolice, nu şi pentru ideea de organizare a convieţuirii umane. Aşa se explică de ce conceptul de Naţiune primeşte o înţelegere din care concretul social – individul – dispare sau este falsificat. De aici până la experimentele totalitare nu e decât un pas”[9].

---

[7] Din orice punct de vedere am analiza lucrurile, Moldova şi Muntenia secolului XVII erau, totuşi, state medievale, chiar dacă omoloagele lor din Europa vestică şi centrală se aflau pe atunci, de cel puţin un secol, în perioada modernă a istoriei lor. În ceea ce priveşte Transilvania, lucrurile sunt sensibil mai nuanţate şi nuanţabile: principatul traversa pe atunci epoca modernă timpurie.

[8] Ioan-Aurel Pop. *Naţiunea română medievală*, pp. 6-7.

[9] Victor Neumann. *Neam, popor sau naţiune? Despre identităţile politice europene*, ediţia a III-a. Bucureşti: Editura RAO, 2015, p. 121.

Trecând la analiza semnificaţiei şi influenţei termenului neam (care dobândea inclusiv conotaţii rasiste şi exclusiviste), în scrierile lui Nicolae Iorga şi ale teoreticienilor extremei drepte din Românea interbelică, acelaşi strălucit universitar timişorean preciza la un moment dat următoarele:

„A.C. Cuza, Mihail Manoilescu, Mihail Polihroniade, Nichifor Crainic, Radu Gyr, Dan Botta au reluat vechile mesaje, exacerbând tezele străinului, minoritarului, evreului. Ei vor utiliza conceptul de ***Neam în accepţiunea de Rasă*** (subl. ns.) pentru a desemna o distincţie între români şi minorităţi, pentru a face diferenţierea românilor în raport cu maghiarii, germanii, ruşii şi evreii şi pentru cultivarea conştiinţei colective româneşti. Neam dobândeşte valori semantice asemănătoare termenului german de Volk, fără să devină la fel de complex ca acesta din urmă”[10].

Pornind de la considerentele succint enunţate, structura acestui articol este următoarea: prezentarea succintă a textelor lui Grigore Ureche şi Miron Costin; analiza semnificaţiilor folosirii termenilor „neam”, „român/rumân”” şi „românesc/rumânesc” în secolul XVII; inserarea unor succinte consideraţii despre naţiunea medievală incluse în operele reprezentanţilor „şcolii perenialiste”.

Metodele de bază folosite pentru redactarea acestui articol (care trebuie considerat o schiţă şi un început de cercetare, nu o cercetare finalizată) sunt comparaţia şi analiza. În plus, oferim o serie de citate relevante din operele lui Grigore Ureche şi Miron Costin, pentru ca cititorul să îşi poată face şi singur o părere despre subiectul tratat, indiferent de părerea autorilor. În mod clasic, la finalul articolului vor fi inserate un set de concluzii personale.

Textele lui Grigore Ureche şi Miron Costin

Marele vornic Grigore Ureche (cca. 1590-1647), cu studii umaniste făcute la Colegiul Iezuit din Liov (pe atunci în Uniunea Polono-Lituaniană, astăzi în Ucraina), este primul autor român din Moldova[11] care menţionează în scris

[10] *Ibidem*. p. 136.

[11] Paternitatea lucrării sale este încă disputată. Constantin Giurescu (ediţia critică din 1916) şi Constantin C. Giurescu (trei ediţii bazate pe textul din 1916, tipărite în 1934, 1939 şi 1942) îl considerau pe Grigore Ureche ca fiind doar unul dintre autorii celebrului letopiseţ. Din 1955, s-a impus însă pentru o lungă perioadă opinia lui P.P. Panaitescu, care îl considera pe Grigore Ureche principalul autor al acestei cronici, iar pe Simion Dascălul, Misail Călugărul şi Axinte Uricarul drept compilatori/interpolatori (Grigore Ureche. *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P.P. Panaitescu, Bucureşti: Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1955. Ediţia a doua a apărut în 1958). Filologul ieşean Neculai Alexandru Ursu a publicat însă un foarte influent articol în două părţi, care îl prezintă pe Simion Dascălul drept autor al acestei cronici (N. A. Ursu. Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron vodă, opera lui Simion Dascălul (I). În: *Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»,* XXVI, 1989, pp. 363-379; (II), tom. XXVII, 1990, pp. 73-101). În lipsa unor eventuale noi descoperiri de manuscrise sau realizarea unor noi analize şi conjecturi de texte, opinia lui Neculai Alexandru Ursu cu privire la rolul lui Simion Dascălul în scrierea celebrului letopiseţ atribuit de către P.P. Panaitescu lui Grigore Ureche are, în opinia noastră, toate şansele să devină în timp predominantă.

existența, în Moldova vremii sale, a ***conștiinței originii romane a românilor și a latinității limbii lor***. Astfel, în *Létopiseţul ţării Moldovei, de cînd s-au descălecat ţara şi de cursul anilor şi de viiaţa domnilor carea scrie de la Dragoş vodă pănă la Aaron vodă*, redactat între 1642-1647, sunt inserate următoarele cuvinte: „Aşijderea şi limba noastră din multe limbi iaste adunată şi ne iaste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prinprejur, măcară că de la **Rîm** (**cuvânt provenit din polonezul Rzym, pentru Roma –** subl. ns.,) ne tragem, şi cu ale lor cuvinte ni-s amestecate. ... de la rîmleni, cele ce zicem latină, pîine, ei zic panis, carne, ei zic caro, găina, ei zic galena, muiaria, mulier, fămeia, femina, părinte, pater, al nostru, noster şi altile multe din limba latinească, că de ne-am socoti pre amăruntu, toate cuvintele le-am înţelege”[12].

Lucrarea mai conţine două idei-forţă: ***răspândirea românilor în Transilvania şi Ungaria; originea romană a acestora.***

„În ţara Ardealului nu lăcuiesc numai unguri, ce şi saşi peste samă de mulţi şi romîni peste tot locul, de mai multu-i ţara lăţită de romîni decîtu de unguri”[13].

În sfârşit, acest letopiseţ mai conţine următorul fragment, de nenumărate ori menţionat în manualele şcolare, din a doua jumătate a secolului XIX şi până în prezent:

„Rumînii, câţi se află lăcuitori la Ţara Ungurească şi la Ardeal şi la Maramoruşu, de la un locu suntu cu moldovenii şi toţi de la Rîm să trag”[14].

Boierul, cărturarul şi oşteanul Miron Costin (1633-1691), a studiat tot în Uniunea Polono-Lituaniană, la colegiile iezuite din Bar şi Cameniţa (ambele situate acum în Ucraina), a primit *indigenatio* (cetăţenia nobiliară polonă) şi a luptat în 1651, în cadrul trupelor polone, în cumplita bătălie de la Beresteczko (astăzi în Ucraina), purtată împotriva cazacilor şi tătarilor.

Marele logofăt al Moldovei a păstrat un interes constant pentru originea romană a românilor şi latinitatea limbii lor, manifestat prin publicarea a nu mai puţin de patru opere, dintre care una consacrată direct acestui subiect.

Când era vornic al Ţării de Jos, i se publica o poezie inserată la finele celebrei *Psaltiri pre versuri tocmită* a mitropolitului Dosoftei, tipărite în 1673 la Uniev (astăzi Univ, Ucraina). În această poezie, Miron Costin sublinia ***originea romană a românilor din Moldova, Ţara Românească şi Ardeal, arătând că strămoşii lor au fost aduşi în Dacia de misteriosul (dar inexistentul) general roman Fliah (Flaccus) şi de către împăratul Traian.***

---

[12] Grigore Ureche. *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 61.
[13] *Ibidem*. p. 124.
[14] *Ibidem*.

„Neamulŭ ţărîi Moldovii de unde dăradză?
Din ţara Italiei, tot omul să creadză.
Fliah întâi, apoi Traianŭ au adus pre acice
Pre strămoşii cestorŭ ţări de neamŭ cu ferice.
... Elŭ [15] cu viţa cestui neamŭ Ţara Rumînească
Împlut-au, Ardealul totŭ şi Moldovenească"[16].

Manuscrisul următoarei opera costiniene, scrisă în limba polonă, *Chronika ziem mołdawskich y multansych* (Cronica Ţărilor Moldovei şi Munteniei), cunoscută de către cititorii români sub numele de *Cronica polonă*, este datată de P.P. Panaitescu în 1677[17]. Operă amplă destinată în primul rând regelui şi nobilimii poloneze, oferă mai întâi ***informaţii ample despre originea etnonimului rumân (român), răspândit în tot spaţiul românesc.***

„Numele cel mai adevărat, autentic, de la primul descălecat prin Traian este rumîn sau *romanus*, care nume acest popor l-a păstrat întotdeauna între dînşii şi îndată după descălecat şi după pustiire, cum i s-a spus, şi după al doilea descălecat, până astăzi, acelaşi nume este dat şi muntenilor şi moldovenilor şi celor care locuiesc în Ţara Transilvaniei. Rumîn este un nume schimbat în curgerea anilor din roman; şi astăzi cînd întreb pe cineva dacă ştie moldoveneşte, spun: ştii rumîneşte, aproape ca: *scis romanice*"[18].

În continuare, autorul insistă asupra ***latinităţii limbii române***, oferind în sprijinul acestei afirmaţii o listă de 57 substantive şi 30 verbe.

„Cea mai strălucită dovadă a acestui popor, de unde se trage, este limba lui care este adevărată latină, stricată, ca şi italiana. ... Totuşi întreaga temelie a vorbirii şi pînă astăzi se ţine pe limba latină, şi o parte din cuvinte stau neschimbate nici măcar cu o literă, cea mai mare parte însă a cuvintelor este la fel sau la început, sau la mijloc, sau la sfîrşitul cuvîntului, o parte însă mai mica, şi substantive şi verbe, au în sine împrumuturi din toate limbile vecine, dar mai mult din cea slavă, iar mai puţin din limbile ungurească şi turcească"[19].

În iulie 1684, în casa de vânătoare a regelui Jan III Sobieski de la Daszów (astăzi Dashiv, Ucraina), Miron Costin redacta celebra sa *Historya polskimi rytmani o Wołoskiey Ziemi I Moltanskiey* (Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească), dedicate eliberatorului din 1683 al Vienei. *Poema polonă*, cum este cunoscută mai cu seamă în limba română, a fost publi-

[15] Traian, deoarece, ulterior, în *De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor*, Miron Costin combate teoria legată de generalul Fliah (Flaccus), preluată de la Grigore Ureche.
[16] Miron Costin. *Opere*. Ediţie critică cu un studiu introductive, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P.P. Panaitescu. Bucureşti: Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958, p. 326; Idem. vol. II, Ediţie critică îngrijită de P.P. Panaitescu. Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1965, p. 122.
[17] Miron Costin. *Opere*, vol. I, p. 373.
[18] *Ibidem*, p. 207.
[19] *Ibidem*, p. 212, lista de substantive şi verbe la p. 213.

cată în traducere românească de către P.P. Panaitescu în 1929, în AARMSI, seria a III-a, tom. X, 1929 şi separat, în broşură[20].

În partea a III-a a acestei interesante compoziţii, reţin atenţia mai cu seamă observaţiile sale despre **originea romană a românilor din cele trei principate şi latinitatea limbii lor**.

„Rumîn înseamnă *romanus* şi unul când întreabă pe celălalt despre limbă, zice pînă în ziua de azi: ştii rumîneşte? cee ace este aproape «scis romanice»?, nu zic «moldoveneşte». Şi numai acei care au trecut în aceste două ţări şi-au schimbat numele în muntean şi moldovean, dar cei rămaşi pe loc în Ardeal au păstrat neschimbat numele cel vechiŭ şi se mîndresc şi azi cu numele rumîni, iar ungurii îi numesc olahi, care nume vine de la Wlochy (Italia)”[21].

Lucrarea cea mai amplă (însă neterminată) a lui Miron Costin, care tratează în şapte capitole problema originii romane a moldovenilor şi a latinităţii limbii lor este *De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor* a fost redactată, în opinia lui P.P. Panaitescu, între 1686-1691[22].

Oferim spre exemplificare doar două citate care ilustrează cel mai bine **conştiinţa originii romane a românilor şi latinitatea limbii lor, prezentă în secolul XVII.**

„Aşa şi neamul acesta, de carele scriem, al ţărîlor acestora, numele vechiu şi mai direptu ieste rumîn, adecă rîmlean, de la Roma. Acest nume de la discălicatul lor de Traian, şi cît au trăit pănă la pustiirea lor di pre aceste locuri şi cît au trăitu în munţi, în Maramaroş şi pe Olt, tot acest nume au ţinut şi ţin pănă astăzi şi încă mai bine muntenii decît moldovenii, că ei şi acum zic şi scriu ţara sa „rumînească”, ca şi romînii cei din Ardeal”[23].

Exemplul următor ilustrează şi mai bine faptul că marele logofăt Miron Costin, întors din exil din Polonia în 1686, îşi extrage relatările sale privitoare la romanitatea românilor şi latinitatea limbii lor nu din cărţi, ci din observaţiile sale directe.

„Cum vedem că, măcară că ne răspundem acum moldoveni, iară nu întrebăm: „ştii moldoveneşte?”, ce „ştii romîneşte?”, adecă rîmleneşte, puţin nu zicem: „ştis romaniţe?” pre limba latinească. Stă dară numele cel vechiu ca un temei neclătit, deşi adaog ori vremile îndelungate, ori streinii adaog şi alte numere, iară cela din rădăcină nu să mută. Şi aşa ieste acestor ţări şi ţărîi noastre, Moldovei şi Ţării Munteneşti numile cel direptu de moşie, ieste rumîn, cum să răspundu şi acum toţi aceia din ţările ungureşti lăcuitori şi muntenii ţara lor şi scriu şi răspundu cu graiul: Ţara Romînească”[24].

[20] *Ibidem*, p. 383
[21] *Ibidem*, p. 229.
[22] *Ibidem*, p. 408.
[23] *Ibidem*, p. 268.
[24] *Ibidem*, p. 269.

În plus, boierul moldovean aduce o serie de **argumente etnografice cu privire la ascendenţa romană a românilor,** preluate de la juristul Lorenz Töppelt (Laurentius Toppeltinus) din Mediaş (1641-1670), cu studii în drept făcute la Padova, Roma şi Orleans, care considera în lucrarea *Origines et occasus Transsylvanorum* tipărită la Lyon în 1667 că ţăranii români din Transilvania purtau opincile cu nojiţe în felul celebrelor *caligae* (sandale) militare romane, tunsura şi bocetul de înmormântare fiind preluate din aceeaşi sursă[25].

La finele acestei lungi prezentări a celor mai relevante citate din opera costiniană, este indicat să reţinem faptul că Gh.I. Brătianu remarcase deja în 1943 în faimoasa sa *Origines et formation de l'unité roumaine* că operele reprezentanţilor Şcolii Ardelene nu aduseseră nimic în plus faţă de cele afirmate de cronicile din Moldova şi Muntenia veacului anterior („les travaux des premiers philologues et historiens, formés à l'ecole de Blaj, n'ajoutaient rien d'essentiel à la thèse qui avait été exposée depuis plus d'un siècle, dans les ouvrages des chroniqueurs moldaves et valaques")[26].

Grigore Ureche şi Miron Costin şi-au dobândit formaţia intelectuală în cadrele culturii nobiliare polone din secolele XVI-XVII, impregnată de valorile clasice, greco-romane ale Renaşterii târzii şi ale „sarmatismului" de secol XVII, care considera că nobilii poloni sunt urmaşii sarmaţilor care i-au subordonat pe slavi, exaltând virtuţile polonezilor în general şi ale clasei nobiliare poloneze în special[27]. În sfârşit, istoricii consideră demult, din perioada interbelică, că în Polonia secolului XVII exista deja ideea unei „naţiuni" poloneze.

Grigore Ureche şi Miron Costin, prin dobândirea cetăţeniei nobiliare (*indigenatio*), deveniseră nobili poloni, impregnaţi de ideile „sarmatismului". În consecinţă, nu este de mirare faptul că aceştia, bazaţi pe educaţia lor clasică, pe ceea ce văzuseră în Polonia dar şi în spaţiul românesc, au conchis că în Moldova şi Ardeal (cazul lui Grigore Ureche), la care se adaugă şi Muntenia (cazul lui Miron Costin, care a vizitat toate cele trei provincii istorice româneşti), se manifesta o conştiinţă a apartenenţei la poporul român.

---

[25] *Ibidem*, pp. 270-272.

[26] G.I. Brătianu. Origines et formation de l'unité roumaine, Bucarest: Institut d'histoire universelle „N. Iorga", 1943. Versiunea în limba română în Gheorghe I. Brătianu. *Originile şi formarea unităţii româneşti*, traducere de Maria Pavel, ediţie, studiu introductiv şi note de Ion Toderaşcu. Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1998.

[27] Lucrarea clasică, sub acest aspect este Tadeusz Sulimirski. *The Sarmatians*. New York, Washington: Praeger Publishers, 1970; Despre influenţa concretă a sarmatismului (însuşi Jan Długosz este considerat pionier al acestui current) în societatea nobiliară poloneză a secolului XVII a se vedea: S. Cynarski. The shape of of Sarmatian Ideology. În: *Acta Poloniae Historica,* XIX (1968), pp. 5-17. Despre influenţa sarmatismului în literatura polonă după 1989 a se vedea: Przemysław Czapliński. *The Remnants of Modernity. Two Essays on Sarmatism and Utopia in Polish Contemporary Literature*, traducere de Thomas Anessi. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, 2015.

De aceea, considerăm că operele lor (la care se adaugă cele ale lui Dimitrie Cantemir, ce nu fac obiectul prezentului articol) **au început** ceea ce reprezentanţii Şcolii Ardelene **au finalizat** mai târziu: demonstrarea romanităţii românilor şi a latinităţii limbii lor. În mod întâmplător sau, dimpotrivă, Gheorghe Şincai copiase la Viena scrierile lui Miron Costin[28]...

În continuare, oferim o serie de informaţii succinte, care să demonstreze pe de o parte că termenul „neam" apare mai întâi în Ardeal, însă dobândeşte valenţe extinse la întreg neamul românesc în Moldova, revenind în literatura religioasă din Ardeal îmbogăţit cu această semnificaţie. De asemenea, vom aduce în discuţie faptul că termenii român (rumân)", românesc (rumânesc) sunt valorizaţi pe de o parte de textele religioase, iar pe de altă parte nu au fost o creaţie a unei elite intelectuale, ci au fost vehiculaţi încă de timpuriu în limba română populară.

Termenii neam, român (rumân) şi românesc (rumânesc) în secolul XVII

Analiza şi interpretarea acestor termeni a generat o literatură istorică imensă, trimiţând, de regulă spre demonstrarea existenţei unei *unităţi* româneşti medievale[29], situaţie în care romanitatea limbii a jucat un rol fundamental[30].

Pe baza scrierilor păstrate în limba română, vom încerca să schiţăm sumar faptul că termenul „neam", înscris pe vecie în conştiinţa naţională românească de către Miron Costin, a avut un destin tulburător: apare mai întâi în Ardeal cu sens de substantiv comun legat de rude, rubedenii, dar şi de popoare, însă dobândeşte în Moldova un sens etnic aplicat strict la întreg poporul românesc. Apoi, *Noul Testament de la Bălgrad* din 1648, îl foloseşte cu acelaşi sens.

---

[28] Eugen Simion. Prefaţă. În: Eugen Pavel (coordonator). Şcoala Ardeleană. vol. I. Scrieri Istorice. Bucureşti: Academia Română, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, Muzeul Naţional al Literaturii Române, 2018, p. LXVII.

[29] Lucrarea fundamentală pentru acest subiect, deschizătoare de drumuri, rămâne până astăzi cea semnată de către Gh.I. Brătianu (*supra*, ediţiile în limba franceză şi română. A se vedea apoi Nicolae Stoicescu. *Unitatea românilor în Evul Mediu*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983 şi cele două volume semnate de către Ion Toderaşcu (Ion Toderaşcu. *Unitatea românească medievală*. vol. 1. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988; Ion Toderaşcu. *Permanenţe istorice medievale. Factori ai unităţii româneşti*. vol. 2, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I. Cuza", 1994). Pentru unitatea politică a românilor până în secolul XVII (subiect chiar mai complex decât cea etnică) rămân fundamentale primele două volume, din cele trei publicate, din opera lui Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae* (Ştefan Andreescu. *Restitutio Daciae*. vol. I. Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1526-1593. Bucureşti: Editura Albatros, 1980; Idem. *Restitutio Daciae*. vol. II, Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1601-1659. Bucureşti: Editura Albatros, 1989).

[30] Două lucrări fundamentale au clarificat, credem noi că pe deplin, acest lucru: Adolf Armbruster. *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*. Ediţia a doua revăzută şi adăugită. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1993 (prima ediţie în limba română apăruse în 1972); Vasile Arvinte. *Român, românesc, România. Studiu filologic*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.

Astfel, termenul „neam” apare în limba română mai întâi la plural în capitolul I (= Bitia, Geneza) din *Palia de la Orăştie*, tipărită de Şerban, fiul diaconului Coresi şi Marien Diacul în 1582[31]. Avraam îi spune slugii sale, trimisă în Canaan să caute soţie pentru fiul său Isac: „Ce vei mearge la casa mea, la ***neamurile meale***, şi de acolo veri lua muiare feciorului mieu, lu Isac”[32]. Conotaţia acestui termen este aici strict legată de rudenie. Tot în acest capitol apare şi sintagma „**două neamure**”, având inclusiv o conotaţie etnică (popoare)[33]. Lingvistul Alexandru Niculescu îl consideră derivat din limba maghiară: „Este vorba, fără îndoială, de o influenţă maghiară primordială, în cazul *neam* <magh. *nem*>. În limba maghiară de astăzi *nem* are sensul „sex, gen”. „Sexul forte”, „sexul slab” se redau în maghiară prin cuvîntul *nem* (*az erosebb nem*, *a gyöngebb nem*); … Magh. *nem* apare în cuvîntul *nemes* (rom. nemeş) „nobil, de înaltă calitate, generos” şi în termenul *nemzet* „comunitate naţională”[34]. În cele mai recente dicţionare ale limbii române, cuvântului „neam” îi este atribuită tot o origine maghiară[35].

Dicţionarele etimologice maghiare fie atribuie cuvântului *nem* o origine incertă, considerând că o eventuală comparaţie cu cuvântul osetic *nämig* („sămânţă”) este neconcludentă[36], fie atribuie acestui cuvânt sensul de „sex”, „gen”, „nobil”, având însă o origine sumeriană (*nam*)[37].

Indiferent însă de părerile filologilor („autohtoniştii”, „puriştii” sau „latiniştii” nu se împacă deloc cu originea cuvântului românesc neam din cuvântul maghiar nem), aducem un argument de tip istoric, care fac această ipoteză plauzibilă.

Astfel, traducerea şi tipărirea *Paliei de la Orăştie* a fost supervizată de către Mihai Tordaşi, ales în 1577 superintendent calvin al românilor din Transilvania[38], în contextul în care, sub impulsul Reformei, în Europa s-a declanşat o largă mişcare de traducere a Bibliei în limbile vernaculare, iniţiată în

---

[31] Aurelian Sacerdoţeanu. *Predosloviile cărţilor româneşti*. Vol. I. 1508-1647. Bucureşti: „Librăria Universitară” I. Cărăbaş, 1938, p. 62; Nicolae Cartojan. *Istoria literaturii române vechi*. Vol. I. Dela origini până la Epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu. Bucureşti: Fundaţia pentru literatură şi artă „Regele Carol II”, 1940, p. 64.

[32] *Palia de la Orăştie* (1582), I. Textul. Text stabilit şi îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproşu şi Alexandru Gafton. Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” 2005, p. 62 – Bitia (= Geneza, 24:4). Vezi şi Alexandru Niculescu. „Neamul”. Consideraţii filologice şi nu numai. În: *România Literară*. 12-18 noiembrie 1997 (An XXX), p. 3.

[33] *Palia de la Orăştie* (1582), I. Textul, p. 69 (Bitia, 25: 23).

[34] Alexandru Niculescu. *Op.cit.*, p. 3. Informaţiile sunt preluate şi de către Victor Neumann. *Op. cit.,* p. 139.

[35] https://www.dex.ro/neam/31315. Vezi şi http://www.dexonline.ro:8080/definitie/neam/definitii; https://dexdefinitie.com/neam.html (accesat 21.11.2023).

[36] https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/n-F32C6/nem1-F3322/ (accesat 21.11.2023).

[37] Alfréd Tóth. *Etymological Dictionary of Hungarian (EDH)*. The Hague: Mikes International, 2007, pp. 112, 370 et al.

[38] Nicolae Cartojan. *Op.cit.*, p. 64.

fapt de însuşi Martin Luther, care traduce Biblia în limba germană. Tipărirea de cărţi religioase în limba română de către diaconul Coresi, supervizată de către saşii luterani, se circumscrie aceluiaşi curent reformator ca şi, în veacul următor, *Noul Testament de la Bălgrad*.

Palia de la Orăştie (conţinând doar *Geneza* şi *Exodul*) a fost alcătuită pe baza ediţiei maghiare a *Pentateuhului* publicată la Cluj în 1551 de către Gáspár Heltai şi a unei ediţii latine a *Vulgatei*[39]. Pare atunci destul de firesc ca termenul „neam" să fie preluat în limba română din limba maghiară.

Pentru a finaliza consideraţiile legate de termenul „neam", apelăm din nou la concluziile profesorului Alexandru Gafton. Acesta arată că textul *Paliei* conţine „numeroşi termeni de origine maghiară, fie împrumutaţi direct din maghiară, fie creaţi în limba română, dar pe baza împrumuturilor din acea limbă". În cadrul unei liste destul de lungi, însă incomplete (apare inserat un etc. la finalul său) este menţionat şi termenul neam. Universitarul ieşean menţionează în continuare:

„Este posibil ca unii termeni din înşiruirea de mai sus să poată fi consideraţi ca provenind, în limba română, dintr-o altă limbă, slavona, spre exemplu. O astfel de observaţie, însă, ar avea un caracter destul de abstract şi de vag. ... Dacă, spre exemplu, un anumit termen pătrunde în limba română în secolul al X-lea, într-o anumită zonă şi într-o împrejurare lingvistică dată, faptul acesta nu înseamnă că automat că respectivul termen se impune în acea zonă sau, cu atît mai puţin, că el se extinde la nivelul întregii comunităţi care utilizează limba în care s-a operat împrumutul. Apariţia, apoi, a acelui termen în secolul al XVI-lea nu înseamnă în mod necesar că el are o vechime de şase secole, deşi nici această posibilitate nu este exclusă. În stabilirea vechimii unui termen sînt, aşadar, importante proba uzului şi a continuităţii (fireşte că neîntrerupte). Privind la situaţia concretă din *Palia de la Orăştie* – text care, alături de textul latin, are la bază un text maghiar –, trebuie să ţinem seamă de faptul că – fie şi în situaţia în care avem atestări anterioare pentru termenul respectiv – neputând demonstra că traducătorul PO ar fi cunoscut termenul respectiv anterior momentului în care l-a întâlnit în textul maghiar, ceea ce se poate afirma cu tărie este faptul că termenul din PO provine din modelul maghiar"[40].

Am oferit cititorului acest lung citat pentru a arăta că, având la îndemână textul *Paliei de la Orăştie* tradus din maghiară şi latină, este mai cuminte să căutăm originea cuvântului românesc „neam" nu în slavonul *němŭ* (barbar)[41], ci în maghiarul *nem*.

---

[39] *Ibidem*. pp. 64-65. Aceleaşi concluzii şi la Alexandru Gafton. Palia de la Orăştie ca traducere. În: Alexandru Gafton. Vasile Arvinte. *Palia de la Orăştie (1582)*. Vol. II. Studii. Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2007, p. 7.

[40] Alexandru Gafton. *Op. cit*., p. 51.

[41] https://dexonline.ro/definitie-der/neam (accesat 21.11.2023).

În general, credem că este preferabil să preferăm nişte situaţii (relativ) clare relative la explicarea rădăcinii etimologice a unor cuvinte, pe baza menţionării lor concrete în nişte surse istorice. Altfel, teoriile despre originile etimologice mai îndepărtate de secolul XVI ale unor cuvinte româneşti sunt stânjenite de un fapt istoric indubitabil: cel mai vechi text păstrat scris în limba română datează din 1521: scrisoarea lui Neacşu din Câmpulung Muscel.

În mod practic, protestantismul din Ardeal, dacă nu a reuşit să câştige pentru această religie decât un număr mic de români, prin intermediul textelor religioase în limba română, tipărite în mod special în acest scop, a reuşit să îi determine să dobândească o „conştiinţă de sine" şi să împrumute termenul „neam" şi românilor din Moldova.

Mitropolitul Varlaam, îşi începea *Predoslovia* de la celebra sa *Cartea carea să cheamă Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc*, apărută în 1645, cu următoarele cuvinte:

„Credincioşi pravoslavnici şi adevăraţi fii svintei ai noastre beseareci apostoleşti, ***iubiţi creştini şi cu noi de un neam român, pretutindirea tuturor ce să află în părţile Ardealiului***, ..."[42].

În aceeaşi *Predoslovie* apare menţionată realizarea unei solidarităţi adhoc între clericii Moldovei şi cei ai Ţării Româneşti, în vederea apărării ortodoxiei. Mitropolitul Moldovei arată că s-a întâlnit la Târgovişte cu logofătul Udrişte Năsturel, fratele doamnei Elina, care i-a adus un exemplar din „catihismusul" tipărit în Ardeal în limba română iar el a convocat un sobor comun al clericilor din Moldova şi Ţara Românească, hotărând (se înţelege că împreună) combaterea sa[43].

Termenul neam este folosit în *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) cu aceleaşi valenţe etnice, folosite cu 3 ani înainte în Moldova, trimiţând de data aceasta spre evrei. Astfel, în Evanghelia după Matei, 23:36, este folosită expresia „neamul acesta". În Faptele Apostolilor, 7:19, sintagma „neamul acesta" îi vizează tot pe evrei" (322), la fel în capitolul 13:7 (334)[44] etc.

Închidem cercul demonstraţiei referitoare la termenul neam cu *Biblia de la Bucureşti* (1688), în care, pe pagina de titlu, se menţiona că „pentru cea de obşte priinţă s-au dăruit ***neamului românesc***" (subl. ns.). Spre finele *Predosloviei*, se menţiona că „n-au rămas nici un ***neam***, nici o limbă (măcară şi varvară şi carii la ceale de apoi hotară ale lumii depărtaţi) ca să nu citească întru a lor limbă Dumnezăiasca Scriptură"[45].

---

[42] Varlaam. *Opere. Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc*. Ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mirela Teodorescu. Bucureşti: Editura Minerva, 1984, p. 185.

[43] *Ibidem*, pp. 186-187.

[44] *Noul Testament de la Bălgrad. 1648*. Ediţie Critică. Alba Iulia: Editura Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1998, pp. 161, 322, 334.

[45] *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură*. Bucureşti: Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997, pp. XVI-XVII şi XXII-XXIII (texte în alfabet chirilic şi în alfabet latin).

Mai cu seamă în a doua parte a secolului XX, termenii român/rumân şi românesc/rumânesc au generat o imensă literatură, deopotrivă filologică şi istorică[46].

Din capul locului aducem în discuţie concluzia reputatului lingvist Vasile Arvinte care conchide indubitabil, aducând în sprijin numeroase exemple lingvistice şi istorice că variantele lexicale „român" şi „rumân" nu sunt creaţii ale cărturarilor, ci „au o vechime care urcă pînă în primele secole de existenţă ale limbii romîne"[47].

Întâmplător sau nu, înaintea lui Grigore Ureche şi Miron Costin, termenii român/rumân şi românesc/rumânesc sunt consemnaţi tot în literatura religioasă. În titlul *Paliei de la Orăştie* întâlnim expresiile „besearecee<e>i sfîntă **a românilor**, „ispăsenie creştinilor **români**, „limbă **rumănească**"[48].

Carte românească de învăţătură dumenecele preste an şi la praznice împărăteşti şi svânţi mari (Cazania lui Varlaam), tipărită la Iaşi în 1943 este un adevărat manifest pentru toţi românii. Voievodul Vasilie Lupu, „om cu hire înaltă şi împărătească mai mult decât domnească" are o Predoslovie intitulată „Cuvânt împreună pentru toată semenţiia ***romenească***". În text însă, arată că „dăruim şi noi acest dar limbii **româneşti,** carte pre limba **românească**"[49]. Mitropolitul Varlaam are şi el o Predoslovie în care aminteşte despre „**limba** noastră **românească**, ce n'are carte pre limba sa"[50].

Închidem cercul citărilor din această secţiune a articolului cu un citat din Predoslovia către cititori a *Noului Testament de la Bălgrad* din 1648, unde apare deja plenar ideea că această carte a fost scrisă pentru toţi românii, indiferent de diferenţele de limbă şi de regiunea în care se află aceştia.

„... **rumânii** nu grăescu în toate ţărîle într-un chip, încă neci într-o ţară toţi într-un chip. ... Bine ştim că cuvintele trebue să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate ţărîle, aşia şi cuvintele acealea sînt bune carele le înţeleg toţi; noi drept aceaia ne-am silit den cît am putut, să izvodim aşia cum să înţeleagă toţi, // iară să nu vor înţeleage toţi, nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat **rumânii** printr-alte ţări, de şi-au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăescu toţi într-un chip"[51].

---

[46] Esenţiale sub acest aspect sunt lucrarea lui Vasile Arvinte, mai sus citată şi cele semnate de Eugen Stănescu: Premisele medievale ale conştiinţei naţionale romîneşti. Mărturiile interne. În: *Studii*, tomul 17, nr. 5, 1964, pp. 967-1000; Numele poporului român şi primele tendinţe umaniste interne în problema originii şi continuităţii. În: *Studii*, tomul 22, nr. 2, 1969, p. 1969.

[47] Vasile Arvinte. *Op. cit.*, p. 43. Demonstraţia şi bibliografia la pp. 35-44.

[48] *Palia de la Orăştie (1582)*, I. Textul, p. 15. La finalul Prefeţei, apar şi expresiile „(e)piscopul **românilor** (subl. ns.) în Ardeal", „limbă **românească**" (subl. ns.), „fraţilor **români**" (subl. ns.). *Ibidem*, p. 18.

[49] Aurelian Sacerdoţeanu. *Op.cit.*, p. 98.

[50] *Ibidem*, p. 100

[51] *Noul Testament de la Bălgrad.1648*. Ediţie Critică, p. 116.

Pentru specialişti, este un truism să amintim că atât cărţile diaconului Coresi, cât şi *Palia de la Orăştie* sau *Noul Testament de la Bălgrad* au apărut pe fondul manifestării religiilor protestante în Transilvania, care încurajau tipărirea cărţilor religioase în limbile vernaculare.

Sau citându-l pe profesorul Henri Hauser, care publica în 1930 o lucrare importantă intitulată *La modernité du XVIe siècle* (Paris, Félix Alcan, 1930), Gheorghe Brătianu arăta în 1941 că Reforma a condus la „naţionalizarea rugăciunii" iar de la o „individualizare a conştiinţei ajungem la o naţionalizare a conştiinţei"[52].

„Şcoala perenialistă" şi naţiunea medievală

Există o întreagă literatură care arată că naţiunea nu este o creaţie a epocii moderne, existenţa sa, **legată de etnicitate** (vezi mai jos), fiind mult mai veche. Relativ la acest aspect, specialiştii discută chiar despre etnicitate în vremurile vetero- şi neo-testamentare[53] sau despre existenţa naţiunii în vremurile medievale[54]. Din bogata literatură teoretico-metodologică referitoare la apariţia naţiunii înainte de vremurile moderne, prezentăm succint doar concluziile de bază ale şcolii zise „perenialiste", care, credem noi, vor sprijini concluziile finale ale acestui articol.

Tezele acestei şcoli au apărut ca o reacţie la tezele şcolii zise „moderniste", care consideră că naţiunile sunt creaţii ale epocii moderne, apărute de regulă după Revoluţia Franceză. Celebrul reprezentant al şcolii moderniste, filosoful şi antropologul Ernest Gellner (1925-1995), consideră de pildă că umanitatea a parcurs, în dezvoltarea sa, trei stagii: pre-agrar, agrar şi industrial, naţiunea fiind o creaţie a epocii industriale. Oferim o mostră din gândirea acestui autor: „Having a nation is not an inherent attribute of humanity, but it has now come to appear as such. In fact, nations, like states, are a contingency, and not a universal necessity. Neither nations nor states exist at all

[52] Gheorghe I. Brătianu. *Originea şi desvoltarea Ideii Naţionale*. Curs 1940-1941, editor Octavian Popovici. Bucureşti: Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Filosofie şi Litere, 1941, curs litografiat, p. 389.

[53] Mark G. Brett (editor). *Ethnicity and the Bible*. Boston, Leiden: Brill Academic Publishers, Inc., 2000.

[54] Colette Beaune. *The Birth of an Ideology: Myths and Symbols of Nation in Late Medieval France*, translated by Susan Ross Huston. University of California Press, 1991 (ediţia princeps Paris, Gallimard, 1985); Shay Essel. *The Concept of the Elect Nation in Byzantium*. Leiden, Boston: Brill, 2018; Thomas Finan. *A Nation in Medieval Ireland? Perspectives on Gaelic National Identity in the Middle Ages*. Oxford: BAR Publishing, 2004; Patrick J. Geary. *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*. Princeton University Press, 2002 (ediţia românească Târgovişte: Cetatea de Scaun, 2007); Kathy Lavezzo (Editor). *Imagining a Medieval English Nation*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 2004; David Matthews. Writing to the King. *Nation, Kingship, and Literature in England, 1250-1350*. Cambridge Univesity Press, 2010; David Potter. *A History of France, 1460-1560*. The Emergence of a Nation State. The Macmillan Press Ltd., 1995.

times and in all circumstances. Moreover, nations and states are not the same contingency"[55].

Reprezentanţii şcolii perenialiste au însă alte păreri relative la acest subiect. Sociologul Anthony D. Smith (1939-2016)[56], fondator al studiilor interdisciplinare legate de naţiune şi naţionalism şi Adrian Hastings[57] (1929-2001), preot romano-catolic şi istoric, consideră că naţiunile au apărut cu mult înainte de epoca modernă. Pentru perenialişti, naţiunile au existat încă din Antichitate, de la începutul istorie scrise. Anthony D. Smith consideră că există două tipuri de perenialism: *continuous perennialism* şi *recurrent perennialism*. Reprezentanţii perenialismului continuu consideră că rădăcinile naţiunilor din zilele noastre coboară cu secole sau chiar milenii în trecut, accentuând ideea de continuitate[58]. Reprezentanţii perenialismului recurent consideră că naţiunile reprezintă fenomene universale, care pot să apară, dispară şi reapară[59] (se subînţelege că la intervale mai mari de timp).

Anthony D. Smith consideră că naţiunile moderne îşi au originile în aşa-zisa *ethnie* (autorul înţelege prin acest substantiv, nedeclinabil, „comunitatea etnică", atât la numărul singular, cât şi plural)[60]. Autorul arată că „... the `core` of ethnicity, as it has been transmitted in the historical record and as it shapes individual experience, resides in this quartet of `myths, memories, values and symbols`..."[61]. Menţionăm sumar că Grigore Ureche şi Miron Costin transmit toate aceste lucruri prin operele lor.

Însă, autorul mai conchide că „factorii religioşi" constituie elementele pivotale în procesul de cristalizare şi menţinere a identităţii etnice[62]. Într-adevăr, aşa cum arătam mai sus, textele religioase au jucat un rol fundamental în menţinerea conştiinţei etnice a românilor. Sau, cum foarte inspirat arăta polihistorul Nicolae Iorga: „Între ideea creştină şi între naţiunea noastră s-a făcut o strînsă legătură. Dar în această legătură ceea ce a dominat a fost naţiunea"[63].

---

[55] Ernest Gellner. *Nations and Nationalism. New Perspectives on the Past*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1983, p. 6. Ediţia în limba română: Ernest Gellner. *Naţiuni şi naţionalism. Noi perspective asupra trecutului*, traducere din limba engleză de Robert Adam. Oradea: Editura Antet, 1997, p. 17.

[56] Anthony D. Smith. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell, 1986; Idem. *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*. Cambridge: Polity Press, 2000.

[57] Adrian Hastings. *The construction of nationhood: ethnicity, religion and nationalism*. New York: Cambridge University Press, 2007.

[58] Anthony D. Smith. *The Nation in History*, p. 67.

[59] *Ibidem*.

[60] *Idem*. *The Ethnic Origins of Nations*, p. 4.

[61] *Ibidem*, p. 15.

[62] *Ibidem*, p. 124

[63] Nicolae Iorga. Ideea naţională în decursul istoriei universale, În: Idem. *Sfaturi pe întuneric. Conferinţe la radio 1936-1938*, vol. II. Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II", 1940, p. 325.

Adrian Hastings subliniază în mod categoric rolul factorilor religioşi în geneza unei naţiuni. Mai întâi, acesta arată că „The Bible provided, for the Christian world at least, the original model of the nation. Without it and its Christian interpretation and implementation, it is arguable that nations and nationalism, as we know them, could never have existed”[64].

Pe parcursul demonstraţiei sale, autorul mai arată că orice fel de etnie (etnicitate) este modelată în mod semnificativ de către religie şi limbă[65], în finalul lucrării conchizând că creştinismul a funcţionat ca un „modelator de naţiuni” (shaper of nations)[66].

Spre finalul lucrării, autorul îşi grupează astfel concluziile sale privitoare la rolul creştinismului în formarea naţiunilor:

„We need then, primarily, to review the different, if inevitably overlapping, ways in which Christianity has shaped national formation, and I propose to do so under seven heads: first, sanctifying the starting point; second, the mythologisation and commemoration of great threats to national identity; third, the social role of the clergy; fourth, the production of vernacular literature; fifth, the provision of a biblical model for the nation; sixth, the autocephalous national church; seventh, the discovery of a unique national destiny”[67].

Considerăm că şase puncte menţionate de către Adrian Hastings erau îndeplinite deja în spaţiul etnic românesc: sanctificarea punctului de plecare al etnosului/naţiunii române: legenda strămoşilor eponimi, fraţii Roman şi Vlahata, plasată temporal în secolele XIII-XIV[68]; deja cronicile slavo-române şi în discursul lui Ştefan cel Mare este prezentat pericolul „limbilor celor necredincioase” la adresa moldovenilor; despre rolul social al clerului (cel puţin a celui înalt) roman în secolul XVII nu este cazul să mai vorbim; rolul bisericii din Moldova şi Transilvania în tipărirea literaturii religioase în limba vernacular este clar definit pentru secolele XVI-XVII; biserica ortodoxă din Moldova era autocefală încă de la începutul secolului XV iar după dispariţia Bizanţului era virtual independentă.

Nu ne putem deocamdată pronunţa asupra faptului dacă biserica ortodoxă română a furnizat sau nu, în secolul XVII un model biblic pentru naţiunea română sau că a formulat un destin unic naţional. Oricum, cel puţin din a doua parte a secolului XX, discursul oficial al Bisericii Ortodoxe Române a acoperit (uneori cu prisosinţă, îndrăznim noi să spunem) şi aceste puncte...

---

[64] Adrian Hastings. *The construction of nationhood*, p. 4.
[65] *Ibidem*, p. 185.
[66] *Ibidem*, p. 187.
[67] *Ibidem*, pp. 187-188.
[68] Vezi cea mai recentă lucrare pe această temă, analizată mai întâi pe larg de Gh.I. Brătianu: Ovidiu Pecican. *Românii. Stigmat etnic, patrii identitare. O căutare istorică*. Bucureşti: Editura Humanitas, 2022, *passim*.

În loc de concluzii

Problema existenţei unei „conştiinţe" de neam sau naţionale în Moldova secolului XVII trebuie tratată, în opinia noastră, în funcţie de trei fenomene istorice: faptul că populaţia romanizată din arealul românesc nu îşi pierduse în secolul XVII conştiinţa originii etnice romane şi a latinităţii limbii; încercările elitelor negustoreşti (saşii), nobiliare şi princiare ale Transilvaniei secolelor XVI-XVII de sprijinire a apariţiei cărţilor religioase în limba română, în vederea atragerii românilor spre curentele protestante şi întărirea, a dus la întărirea „conştiinţei de sine" a românilor transilvăneni; influenţa educaţiei „sarmatiste" din Polonia, cu exaltarea valorilor antice şi „de clasă" (nobiliară), asupra **nobililor poloni** Grigore Ureche şi Miron Costin.

În plus, trebuie cercetată mai îndelung, în context sud-est european, problema influenţei textelor religioase asupra dezvoltării conştiinţei naţionale.

Demn de remarcat este faptul că Miron Costin, deşi era cunoscător al slavonei bisericeşti, polonei şi, cel mai probabil, a limbii ucrainene nu a folosit în scrierile sale de limbă română un derivat slav al termenului slav *narodŭ* pentru popor, ci termenul derivat din maghiarul *nem*, care este menţionat pentru prima data în scris în Transilvania. Mai mult, în limba română acest termen a fost aplicat şi pentru reprezentanţii clasei boiereşti din Moldova (vezi „neamuri"). Rămâne o sarcină a lingviştilor de a compara textele costiniene cu cele româneşti din Ardealul secolului XVII, pentru a decela posibilele interferenţe şi influenţe.

Problema oferirii unui răspuns concludent la dilema conştiinţă de neam sau naţională în Moldova secolului XVII? este prea complexă pentru a fi rezolvată în cadrul unui singur articol. Pentru obţinerea unui răspuns definitiv la această întrebare, credem că ar trebui conjugate, de la est, la vest, eforturile istoricilor din Republica Moldova şi România (Moldova, Bucovina, Transilvania şi Muntenia). Acest efort s-ar cuveni a fi centrat pe compararea situaţiei din Moldova cu cea din teritoriile Coroanei polone învecinate ei, sau cu cea din Muntenia, Transilvania şi Ungaria

Bazaţi însă pe toate elementele aduse în discuţie în cadrul acestui articol, considerăm că analiza lucrărilor lui Grigore Ureche/Simion Dascălul şi Miron Costin, coroborată cu analiza filologică, istorică şi istoriografică din jurul termenilor „neam" şi „naţiune", cu analiza aplicabilităţii concluziilor lui Adrian Hastings referitoare la rolul religiei în edificarea naţiunii, ar justifica deja pentru Moldova secolului XVII folosirea sintagmei „conştiinţă naţională medievală/premodernă" în locul celei de „conştiinţă de neam".

Considerăm că astfel ne-am înscrie pe făgaşul cercetării istorice central şi vest-europene, unde nu există distincţia dintre „neam” şi „naţiune”, cu referire la entitatea colectivă denumită convenţional popor. În opinia noastră, termenii neam şi naţiune reprezintă două feţe ale aceleiaşi monede: naţiunea este formată, din punct de vedere biologic şi etnic de unul (sau mai multe) neamuri, ajunse într-o fază de dezvoltare economică, socială şi culturală superioară. Nu este nimic „imaginat” aici, pentru a face referire la sintagma naţiunilor, în calitate de „comunităţi imaginate”, pusă în circulaţie de Benedict Anderson.

Mai mult, pentru a reaminti de reflecţiile lui Victor Neumann prezentate în introducerea acestui articol, încurajarea folosirii termenului neam cu înţeles etnic poate conduce în împrejurări extreme, la apariţia unor conotaţii extremiste, de tip naţionalist sau rasist.

Ori, societatea românească numai de experimente şi manifestări de tip „völkisch” nu are nevoie în momentul de faţă, în care s-ar putea să fie adus din nou în discuţie vechiul panseu costinian, legat de aşezarea Moldovei (astăzi României) în calea tuturor răutăţilor.